

A PÉZSMATULOK MAGYARORSZÁGON.

Irta: Kretzoi Miklós dr.

(A XXV. táblával.)

Az európai jégkorszaki fauna kétségkívül (legalább is mai elterjedése alapján) legészakibb eleme a pézsmatulok: míg ma Grönland és Kanada északi peremrészeinek és nagy arktikus szigeteinek lakója, addig a jégkorszak idején a leletekből ítélve Délangliában, Észak- és Középfrenciaországban, majdnem egész Németországban (a Dunáig), Közép-Oroszországban, Szibéria legnagyobb részén és Északamerikában az Egyesült Államok déli részéig terjedve élt. Jégkorszaki elterjedésének a Dordogne menti előfordulások mellett legdélibb óvilági pontjai magyarországi előfordulásaira esnek.

Az irodalom három magyar előfordulásról tesz említést: a legelső lelet Petényi János Salamon rónici Lipova-barlangi koponya-lelete a Magyar Nemzeti Múzeumban (XXV. t. 4. kép), a második Ackner Mihály 1851-es adata a Nagyszében melletti szenterzsébeti előfordulásról, a harmadik pedig Gaál István zebegényi 1933-as koponya-lelete, szintén a Magyar Nemzeti Múzeumban (XXV. t. 1—3. kép).

Azonban e három lelet közül is csak Petényi és Gaál koponya-lelete teljes értékű, beható vizsgálatokra és határozásra alkalmas maradvány. Ackner Mihály pézsmatulok-lelete viszont igen kétes értékű, amennyiben a lelet már a 80-as évek végén, amikor azt Koch Antal Ackner határozásának ellenőrzése céljából a nagyszébeni múzeumban meg akarta vizsgálni, nem volt megtalálható, ami (tekintettel arra, hogy a lelőhely egyéb anyaga átment Koch kezéin) inkább azt jelenti, hogy Ackner tévesen más állat maradványait tekintette pézsmatuloktól származónak, mint azt, hogy az elkallódott. Ilyen körülmények közt, azt hiszem, leghelyesebb volna Szenterzsébetet a pézsmatulok biztos lelőhelyeinek sorából (legalább is egyelőre) törölni.

Mielőtt a Magyar Nemzeti Múzeum Földtani és Őslénytani osztályán őrzött rónici és zebegényi szép koponya-leletek tárgyalásába kezdenék, ki kell röviden térnem a pézsmatulok rendszerezésének néhány vitás pontjára.

A szorosabb értelemben vett pézsmatulok (*Ovibovinae* Gill) számára 10 nemzetségnevet állítottak fel. Ezek közül öt nomenklatorikusan érvényes név: *Ovibos* Blainville 1816, *Bootherium* Leidy 1852, *Scaphoceros* Osgood 1905, *Gidleya* Cosmann 1907 és *Praeovibos* Staudinger 1908. A másik öt név praeokkupált (*Liops* Gidley 1906), praeokkupált név elkéselt helyettesítése (*Lissops* Gidley 1908), praeokkupáltnak vélt név (t. i. *Scaphoceros* Osgood 1905, melynek validitását a *Scaphocera* Saalmüller 1884 név nem érinti) fölösleges helyettesítése (*Symbos* Osgood 1905), névvel rendelkező csoport (*Ovibos*) számára felállított új név (*Bosovis* Kowarzik 1911) és utóbbi elferdítése (*Bovovis* Lydekker 1913).

Az élő és kihalt fajok és fajták megkülönböztetésére 25 nevet állítottak eddig föl. A minket itt csak kis mértékben érdeklő amerikai alakok felsorolásától eltekintek. Az óvilági alakok szinonimikáját viszont eddigi tisztázatlansága miatt ajánlatosnak tartom alábbiakban teljes egészében felsorolni:

1827. *Ovibos pallantis* H. Smith. — Pallas és Ozeretkowski ÉNy- és É-szibériai anyaga alapján.

1828. *Bos pallasii* De Kay (nec Baer 1823!). — Típus-anyaga azonos az *Ovibos pallantis*-ével, tehát annak nomenklatorikus szinonimája.

1829. *Bos moschatus fossilis* Fischer. — Mint előbbi.

1830. *Bos canaliculatus* Fischer. — Két Moszkva- (?) környéki koponya alapján, melyek fajilag az *Ovibos pallantis*-szal azonosak.

1854. *Ovibos fossilis* Petényi (nec Fischer 1830). — Amellett, hogy foglalt név, fajilag sem választható el az *O. pallantis*-tól.

1865. *Ovibos fossilis* Rüttimeyer (nec Fischer 1839, nec Petényi 1854). — Eltekintve attól, hogy kétszeresen foglalt név, tartalmilag is egyezik az *O. pallantis*-szal, amennyiben egyszerűen csak összefoglaló név a fosszilis óvilági alak számára.

1908. *Praeovibos priscus* Staudinger. — Típusa a frankenhauseni koponya-lelet.

1909. *Ovibos fossilis* Kowarzik (nec Fischer 1830, nec Petényi 1854, nec Rüttimeyer 1865). — Háromszorosan foglalt, tartalmilag is fölösleges név a *Praeovibos priscus* helyett!

1934. *Ovibos recticornis* Ryziewicz. — Koponyatöredék a csehországi Radotinból.

Fenti kilenc név tehát háromra csökkenthető:

1. *Ovibos pallantis* H. Smith 1827,
2. *Praeovibos priscus* Staudinger 1908 és
3. *Ovibos recticornis* Ryziewicz 1934.

Ha fenti fajokat az amerikai élő és kihalt alakokkal összevetjük, kitűnik, hogy a szarvcsapok kialakulása alapján hat természetes csoportot alkotnak:

1. *Bootherium Leidy* (*bombifrons* Harlan, *sargenti* Gidley, *nivolens* Hay),
2. *Gidleya Cosmann* (*zuniensis* Gidley),
3. Az „*Ovibos*“ *recticornis*, melyet különleges, a *Gidleya* és *Ovibos* közt álló koponya- és szarv-alkotása alapján külön nemi névvel (*Parovibos* n. g.) jejezők,
4. *Ovibos Blainville* (*moschatus*-csoport, *pallantis* H. Smith stb.),
5. *Praeovibos Staudinger* (*priscus* Staudinger) és
6. *Scaphoceros Osgood* (*cavifrons* Leidy, *tyrrelli* Osgood, *convexifrons* Barbour és *australis* Brown).

Ezek után áttérhetünk a magyarországi anyag rövid ismertetésére. Egy pillantás a XXV. táblán ábrázolt két koponya-töredékre, elég arra,

hogyan megállapítsuk: mind a két lelet tiposus *Ovibus pallantis*-maradvány, még pedig jól fejlett bikáé, ha nem is túl vén állaté.

Ennek megfelelően mindkét koponyán széles, előre alig, viszont szorosán a koponya mellett lefelé hajló, tövükön széles, középen majdnem összetalálkozó, amellett azonban a homlokrészen lapos, erősen és mélyen gödrözött felületű szarvcsapokkal találkozunk. Tiposus *O. pallantis*-jelleg mutat a koponya többi része is.

Ilyen körülmények között Petényi *Ovibus fossilis*-át nem tekintetjük önálló, új faj képviselőjének, hanem be kell vonnunk H. Smith *O. pallantis* fajába, melyet az 27 évvel azelőtt Pallas szibíriai leletére alapított.

De nem fogadhatjuk el Gaál István 1933-as határozását sem; ő *Ovibus mackensianus fossilis* Kow.-nak határozta a rónicinál sokkal teljesebb zebegényi leletet. Igaz ugyan, hogy Gaál csak a név tekintetében tévedett, az alakkört helyesen állapította meg. Ennek magyarázata a következő:

Kowarzik, átvizsgálva az európai fosszilis pészmatulok-leletek jó részét, azt találta, hogy ezek kivétel nélkül eltérnek a grönlandi és ÉK-kanadai élő alaktól, viszont messzemenően egyeznek az ÉNy-kanadai alakokkal, melyet *O. mackensianus*-nak nevezett el. Ez utóbbihoz sorolta az európai kihalt alakot is. Viszont Kowarzik figyelmét elkerülte, hogy a kihalt európai alak számára már akkor 5—6 név állott rendelkezésünkre. Ha tehát a nyugatkanadai alak tényleg azonos volna az európai kihalt alakokkal, akkor számára minden további nélkül az említett nevek egyikét kellett volna felhasználnia (pontosan a prioritás értelmében az *O. pallantis*-t), ha viszont mint alfajt mégis elválasztotta volna őket, még abban az esetben is az élő nyugati alakot kellett volna a kihalt fajnak alárendelni (tehát: *O. pallantis mackensianus*). Gaál még tovább ment: nem tudván feltenni, hogy egy ma ÉNy-Kanadában élő alak ne legyen legalább alfajra elválasztható a hozzá legközelebb álló európai kihalt alaktól, régi (rosz!) szokása szerint a Kowarzik-féle, amugy is hibás névhez hozzábiggyesztette a fosszilis alfaji nevet, de megint csak helytelenül, Kowarzik szerzői nevével (Kowarzik a fosszilis névvel az igen élesen elütő másik kihalt alakot, a *Praeovibus priscus*-t jelöli; szintén hibásan!).

Végeredményben tehát úgy Petényi rónici *O. fossilis*-lelete (melyet Koch Antal és a későbbi irodalom *O. moschatus* néven említ), mint Gaál zebegényi *O. mackensianus fossilis*-a az *Ovibus pallantis* H. Smith fajhoz tartozik.

(Készült a Magyar Nemzeti Múzeum Földtani és Őslénytani Osztályán.)